

Tibetské „pohanské“ mýty představují trochu bizarní svět, ve kterém figuruje například postava moudrého netopýra mluvícího lidskou řečí, říká tibetanista Daniel Berounský

Proděkan pro hodnocení kvality a akreditace, který působí také na Ústavu asijských studií FF UK, se podílí na výzkumu „Pagan Tibet“ zkoumajícím rozsáhlý, zatím neprobádaný soubor manuskriptů o nebuddhistických rituálech v Tibetu. Výzkum nedávno obdržel prestižní grant Evropské výzkumné rady (ERC).

Na co přesně se výzkum zaměří?

V pozadí přípravy tohoto grantu, na němž jsem se podílel, je objev obrovského množství dosud neznámých manuskriptů v severovýchodním Tibetu v horské a seizmicky aktivní oblasti na hranicích čínských provincií Kan-su a S'-čchuan v pohoří Min-šan. Tyto manuskripty se nacházejí v místních domácnostech a jsou to rituální texty zdejší laické tradice nazývané „leu“. Ta je dnes v podstatě zaniklá, ale byla v této oblasti přítomná do období kulturní revoluce v Číně v letech 1966 až 1976.

K dispozici máme obrovské množství manuskriptů, jejich počet odhadujeme na 35 000 volných listů tibetských knih. Ty jsou zároveň extrémně obtížně čitelné. Některé z nich obsahují jen zlomkovité útržky vět, používají nezvyklé zkratky včetně číslic a jsou často psané foneticky, tedy odlišně od zavedené ortografie v literární tibetštině.

O minulosti této rituální tradice toho dnes víme velmi málo. Fragmenty informací naznačují, že rituály prováděli laičtí rituální specialisté nazývaní také „leu“. Jejich společenské postavení bylo v mnohých oblastech vyšší než u buddhistických mnichů, a to včetně mnichů neortodoxní buddhistické tradice bön, která je v této oblasti rozšířená.

Kdo všechno se bude na projektu podílet?

Grant ERC jde do Paříže za hlavním řešitelem Charlesem Ramblem, profesorem na École Pratique des Hautes Études. Vzhledem k obrovskému množství manuskriptů a jiného materiálu oslovil Charles Ramble také mladou počítačovou lingvistku Marieke Meelen z Cambridge, která má zkušenosti s prací s jazyky Nepálu i starou tibetštinou.

Ta jako hlavní poradkyně pro počítačově-lingvistickou větev projektu navrhla řešení, při kterém by nám počítačové zpracování mělo v tak rozsáhlém a různorodém materiálu umožnit najít souvislosti. Počítač lze totiž dnes za pomoci umělé inteligence naučit číst zmíněné zkratky a neobvyklé tvary písmen, a převést tak texty do daleko srozumitelnější podoby. S touto pomocí najdeme daleko snáze průniky mezi zmíněnou rituální tradicí „leu“, starými nebuddhistickými rituály a těmi, které se objevují u tibeto-barmských národů na okrajích Tibetské náhorní plošiny.

V projektu počítáme také se zapojením tibetského badatele Ngawanga Gjamccha z univerzity v Lan-čou, který o této rituální tradici referoval v přelomovém tibetsky psaném článku jako vůbec první. S ním jsem v letech 2017 až 2019 navštívil několik starých a dosud žijících rituálních specialistů „leu,“ od nichž jsem získal velké množství nepublikovaného materiálu ve formě vyfocených textů. Já budu hlavním poradcem právě pro filologickou část výzkumu. Do projektu chceme navíc zapojit několik postdoků a doktorandů, na které bude vypsán výběrové řízení, a měli bychom je školit společně s Charlesem Ramblem.

Čím jsou zmíněné rituální texty důležité?

Texty tradice „leu“ mohou významně přispět k zásadně lepšímu porozumění nebuddhistických rituálních tradic v Tibetu od úsvitu tibetské historie v 7. století až po současnost. Klíčovou roli v nich hrají mýty, které představují nástroj porozumění světu, ale také dávají smysl rituálu, který je chápáný jako zpřítomnění dávné mytické události. Zároveň se ukazuje, že texty jsou dosud chybějícím spojujícím článkem mezi starým náboženstvím Tibetu a rituály tibeto-barmských národů u hranic Tibetské náhorní plošiny. Doufáme tedy, že s jejich pomocí dokážeme daleko lépe porozumět jejich významu a vzájemným souvislostem.

O jakou tradici rituálů jde, pokud se nejedná o buddhistickou? Jde například o vícero různých náboženství?

S Charlesem Ramblerem sdílíme vášně k mýtům těchto rituálů.

Právě mýtus vysvětluje okolnosti prvního provedení daného rituálu v dávné minulosti či na počátku světa, odkrývá význam rituálních nástrojů v něm používaných, ale i třeba původ nejružnějších jevů světa. Z toho, co víme, se zdá, že rituály fungovaly jako způsob řešení krizových situací a pro tyto rituály důležité mýty zároveň odrážely světonázor a porozumění okolnímu světu. Sám se zdráhám používat západní výraz „náboženství“, tedy poměrně vágní termín, u kterého záleží na tom, jak je definovaný. Mé váhání je dané velkým kontrastem s buddhismem, který je asi trochu blíže tomu, jak si „náboženství“ představujeme.

Problémem je také to, že tyto rituální tradice ve většině případů nemají jméno. V tomto směru jsou ony rituály „leu“ výjimkou. Pro náš projekt je důležité, že vůbec nemáme představu o jejich původu, vývoji nebo vzájemných vlivech. Je naivní předpokládat, že podobné rituály by byly nějak centralizované a šířené z nějakého centra do všech oblastí rozlehlého Tibetu, jelikož je v nich přítomná rozmanitost. Nicméně i současné nebuddhistické rituály vykazují určité rysy podobnosti s nejstaršími a pravděpodobně předbuddhistickými rituálními texty. Těmi jsou například důležitost mýtu o původu, některé hlavní postavy mýtů, typické fráze či specifická terminologie. V tomto případě narážíme na obtíže pojmenovat tyto tradice. Nejedná se o rituály předbuddhistické, protože řada z nich pravděpodobně reagovala na buddhismus a časově mu nepředchází. Používám tu pojmenování nebuddhistické rituály, ale to mohou být i čínské, křesťanské či muslimské.

Proč se tedy projekt nazývá „Pagan Tibet“?

Název „pagan“, může ve své české podobě „pohanský“ navozovat dojem, že se jedná o spojení s „pohanou“ a „haněním“. Je však podobně jako anglický výraz odvozený z latinského „pagus“, tedy „venkov“ nebo „kmenové území“. Pohan je v evropské představě někdo, kdo je vlašný k dominantnímu náboženství. Pokud ponecháme stranou pejorativní nádech v křesťanském náhledu, tak tato analogie k těmto rituálům na velmi obecné rovině sedí. Náš projekt se tedy věnuje spíše „venkovskému“ náboženství, o kterém skoro nikdo nemluví, není přítomné v náboženských a kulturních centrech Tibetu a ani nemá viditelné zastoupení. „Pohanský“ tedy vyjadřuje v podstatě lokální charakter těchto kultů a zároveň naznačuje étos, který je v rozporu s principy „vysokého“ náboženství, ať už buddhismu, nebo monastického bönu.

Dovedl byste trochu přiblížit svět „pohanských“ mýtů?

Tyto mýty představují trochu bizarní svět, ve kterém figuruje například postava moudrého netopýra mluvícího lidskou řečí, který je podle tibetských představ zprostředkovatelem mezi lidmi a nebeskými božstvy. Nebo poletucha, tedy plachtící veverka, která se v tibetštině nazývá *čhamačhi*, což znamená doslova „ani pták, ani myš“. Ta figuruje v očišťujících rituálech souvisejících s incestem podobně jako liška, jejíž tělo se během něj pálilo. Incest je zdejšími komunitami vnímaný jako jedna z nebezpečných forem nepatřičného míšení a zdroj znečištění božstev. Stejně jako poletucha vznikla nepatřičným smíšením ptáka a myši.

V jiném mýtu se například objeví monstrum stvořené dávnými ritualisty pro zničení démonické bytosti zabíjející kojence. Je nazvané „sršeň-malý tygr“ a popsán jako bytost velikosti menšího tygra s obrovským žihadlem sršně a rohy divokého jaka. Staré mýty pak v hororově laděném příběhu popisují nejprve děsivou smrt kojence zanechaného na okamžik o samotě, přivolání rituálních specialistů, kteří stvoří „sršně-malého tygra“ a vypustí ho na démona. Mýtus v detailech líčí pronásledování a zabití démona touto monstrózní příšerou. Po

tlučení jačími rohy a trhání tygřími zuby je mu nakonec sršním žihadlem zasazena konečná smrtelná rána.

Podobné postavy se však spojují s velmi racionální rovinou těchto rituálů. Jak již bylo zmíněno, rituály slouží k pragmatickému řešení krizových situací. Rituální specialista i jeho mytičtí předchůdci například zřetelně vystupují v rolích podobajících se vyjednavacům při soudní při. Namísto běžného lidského sporu se tak často děje mezi lidmi a božstvy či duchy, ale proces je analogický. Velmi osvěžující je také naprostá absence moralizujících tendencí, které jsou běžné v buddhistických textech. Tyto texty jsou vedené racionálním pragmatismem. Nejde o otázky viny, mravnosti či něčeho podobného.

Jak jste k podobným textům vůbec získali přístup?

K textům jsem se dostal sérií náhod. Počátkem bylo náhodné procházení jistého korpusu tibetských textů, při kterém jsem narazil na již zmíněný rituál očišťující znečištění incestem, během kterého se pánilo tělo lišky. To mě vedlo k hledání dalších referencí k podobnému rituálu. Narazil jsem na ně v dosud téměř nestudované velké sbírce mýtů dedikovaných božstvům ňen, která je součástí obrovské sbírky autoritativních textů náboženské tradice bönu, a vzápětí se

ukázalo, že mezi publikovanými texty „leu“ je celá řada exemplářů textů dedikovaných stejnému rituálu, při kterém se pálí tělo lišky. Byla to tak indicie určité provázanosti těchto jednotlivých textových pramenů.

Velká část textů byla publikovaná v Číně, další velká část byla během desetiletí přefocená Ngawangem Gjamccho, který ji se mnou a Charlesem Ramblem nezištně sdílí. Další menší část jsem přefotil během vlastního terénního výzkumu. Je však důležité texty zdokumentovat. Jsou přechovávány v domácnostech, ale často se stává, že manuskripty se jako exotické zboží prodají bohatým Číňanům z čínského vnitrozemí, navždy zmizí a jejich kontext se pak úplně vytratí. Ngawang Gjaccho chtěl několikrát starší nekvalitně přefocené texty znovu zdokumentovat s lepším vybavením, ale text už v dané domácnosti nebyl, jeho majitelé ho mezitím prodali, což znamenalo, že byl pro výzkumné účely ztracen.

Co bude na vaší výzkumné práci nejsložitější?

Pohybujeme se ve velmi nejistém terénu. Zaprvé přirozeným médiem pro uchovávání textů nebyly manuskripty, ale orální tradice. Zapsané texty jsou výjimkou a často už jsou pod vlivem buddhismu. V této podobě však byly často cenzurované, vypadly z nich zejména pasáže dotýkající se obětí zvířat. Proto bychom v rámci projektu rádi zaznamenali za pomoci videokamer průběh rituálů, které v dané oblasti přežívají, a převedli opět za pomoci počítače mluvené slovo v psaný text.

Další obtíže způsobuje velmi malá znalost nebuddhistických rituálů v Tibetu obecně. Kromě malého množství zapsaných textů je i málo badatelů, kteří se jim věnují. Nedokážeme existující manuskripty ve většině případů spolehlivě datovat ani blíže lokalizovat. Na rozdíl od buddhistických manuskriptů nebyly texty pohanských mýtů pečlivě a profesionálně editované, nezmiňují autora ani okolnosti vzniku textu.

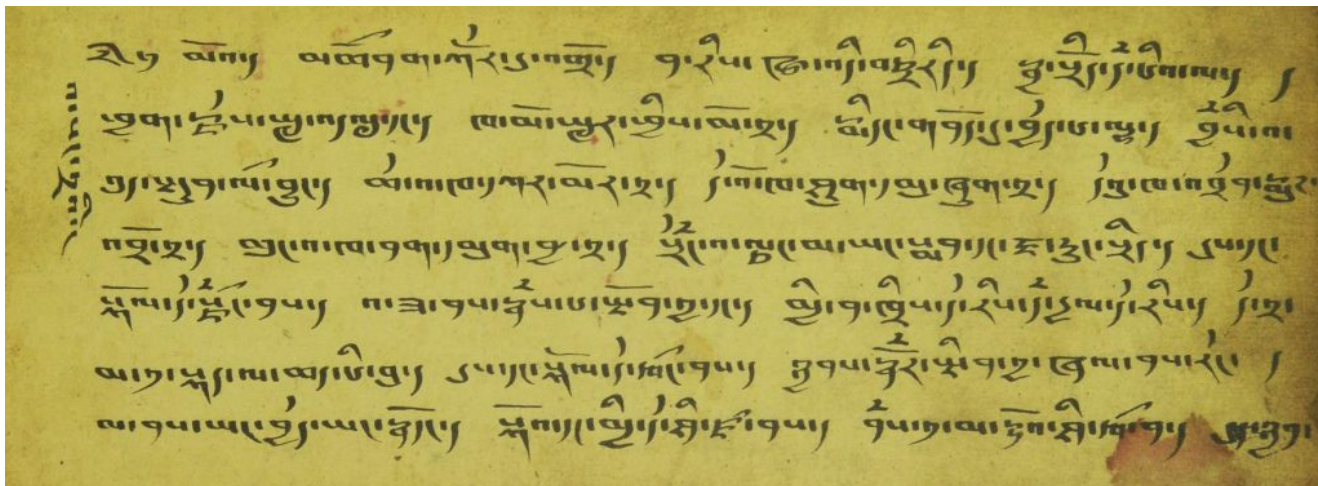

Jak bude počítačový proces přepisu mluveného slova fungovat?

V první fázi ho budeme převádět do podoby standardního zápisu tibetským písmem s možností vyhledávání, tedy digitálních obrazů manuskriptů. Není to nikterak triviální úkon. Pro tibetštinu byl relativně nedávno vyvinutý program rozeznávající takzvané „písmo s hlavou“ – což je pro představu obdoba tiskacího písma – který funguje v rámci největší počítačové databáze tibetských textů, americké Buddhist Digital Resource Center, se kterou budeme spolupracovat.

Dále budeme pracovat s organizací Esukhia, která pracuje na vývoji modelů technologie rozpoznávání rukopisu – Handwriting Recognition Technology. Ti už dokáží zpracovat písmo „bez hlavy“, tedy obdoba psacího písma, a převést ho do prohledávatelné tibetské podoby. Za pomoci metod deep learning, tedy hlubokého učení, se budeme snažit počítačový program naučit nezvyklým tvarům písma a časté zkratky včetně těch, které se v jiných textech nevyskytují.

Počítače budeme také využívat v souvislosti s dokumentací rituálů, kdy se pořídí několik hodin nahrávek vyprávění v místních dialektech, které se následně přepíšou pro rozbor. I v tomto případě bude postup prováděný pomocí modelů automatického rozpoznávání řeči, které budou sloužit k vytváření částečně řízených přepisů.

Co bude výstupem vašeho výzkumu?

Výchozí situace je následující. Máme k dispozici velké množství manuskriptů. Část z nich jsou texty „leu“ ze severovýchodního Tibetu, ale vedle toho existují nejstarší nebuddhistické rituální texty z Tun-chuangu. V prvním kroku je třeba texty „leu“ učinit pro badatele přístupnější a čitelnější za pomoci počítače a vytvořit jejich databázi, se kterou by se dalo dále snadněji pracovat. Databázi doplníme katalogem a přehledem obsahu jednotlivých textů.

V druhém kroku se pokusíme počítač naplnit obdobnými texty z dalších oblastí Tibetu a následně hledat místa průniků na nejrozličnějších úrovních, jako jsou například fráze a hlavní postavy mýtů. Sledovat budeme také přítomnost či nepřítomnost jmen a kategorií bohů a duchů, mýtů o původu, charakteristických rituálních předmětů, typů narativních struktur, ale také míru vlivu buddhismu v podobě vysvětlení příčinných souvislostí v termínech karmy či vytěšňování zvířecích obětí.

Poslední rovinou jsou individuální studie na vytipovaná témata spojená s „pohanskými“ rituály v Tibetu, kde se pokusíme o jejich rekonstrukci v publikovaných textech. Výstupem bude kromě disertačních prací několik monografií dotýkajících se sbírek „pohanských“ textů.

Doc. Daniel Berounský, Ph.D., se odborně zabývá tibetskou historií, náboženstvím a literaturou. Především se zaměřuje na původní tibetské rituály, o které se zajímá již od svých doktorských studií, původ tibetské instituce převtělců, kult lokálních božstev v Tibetu, tibetské literární tradice týkající se posmrtných záležitostí a historii Ngawa – epicentra nedávné vlny sebeupalování v Tibetu. Aktuálně působí jako proděkan pro hodnocení kvality a akreditace na FF UK a zároveň vyučuje na Ústavu asijských studií FF UK tibetanistiku.

Michal Otáhal

.